

UBÓSTWO I WYKLUCZENIE SPOŁECZNE – wybrane aspekty

Dr Małgorzata Bozacka
UNIWERSYTET RZESZOWSKI
Instytut Socjologii

KONTEKST WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO (wg S. Golinowskiej)

- **Związany z brakiem uczestnictwa jednostki/rodziny czy grupy w życiu społecznym** (wynika z ograniczenia praw człowieka, ułomnej demokracji i słabości państwa obywatelskiego);
- **Związany z ubóstwem** (gdy kategorii wykluczenia społecznego używa się zamiennie w stosunku do ubóstwa).

KONSTITUTYWNE CECHY WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

- PROCESUALNOŚĆ,
- WIELOASPEKTOWOŚĆ,
- STOPNIOWALNOŚĆ,
- RELATYWIZM,
- DOBROWOLNOŚĆ bądź KONIECZNOŚĆ.

Wnioski:

Jak twierdzi K. W. Frieske w naszych społeczeństwach oprócz gwarancji równych praw, tak samo ważna jest równa możliwość korzystania z tych uprawnień, bo wśród przedstawicieli społeczeństw są ludzie, którzy nie mogą lub nie chcą korzystać z przysługujących im uprawnień, co jawi się jako strukturalny mechanizm wykluczenia

Nawiązaniem do tego jest koncepcja ubóstwa możliwości (capability poverty) A. Sena, zgodnie z którą, wszelkie formy braku partycypacji w życiu społecznym są raczej wynikiem przeszkód a nie wyboru:

Ważne jest określenie:

- **Co** wyklucza?
- **Kto** jest wykluczany?
- **W jakich obszarach życia** ma miejsce wykluczanie?

OBSZAR:

- **POLITYCZNY**
- **INSTYTUCJONALNY**
- **EKONOMICZNY**
- **SPOŁECZNY**
- **OTOCZENIE I SĄSIEDZTWO**
- **JEDNOSTKOWY**
- **PRZESTRZENNY**
- **GRUPOWY**

WSKAŹNIKI WYKLUCZENIA:

- Brak praw politycznych; niska frekwencja wyborcza; niski poziom aktywności lokalnej; społeczne niedostosowanie; niska aktywność polityczna; bezsilność w sprawach politycznych.
- Niedorozwój instytucji publicznych: sądowniczych, obywatelskich, bezpieczeństwa; zła administracja; korupcja; ograniczenia zabezpieczenia społecznego.
- Długotrwałe bezrobocie; praca w „szarej strefie”; gospodarstwa domowe bez osób pracujących; niskie dochody.
- Zerwanie więzi rodzinnych; niechciane ciążę; bezdomność; przestępczość; niesatysfakcjonujące warunki życia.
- Degradacja środowiska; zła jakość zasobów mieszkaniowych; brak usług lokalnych; ograniczenia więzi społecznych i brak wsparcia w sytuacjach kryzysowych (obojętność).
- Zła kondycja fizyczna i psychiczna; niedostateczne umiejętności i poziom edukacji.
- Koncentracja przestrzenna marginalizowanych grup społecznych (getta / enklawy)
- Wyodrębnienie kategorii szczególnej podatności na wykluczenia społeczne, np. osoby starsze, niepełnosprawne, mniejszości etniczne.

OBSZARY I WSKAŹNIKI WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

(Źródło: S. Golinowska, P. Broda-Wysocki, *Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd pojęć* [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, Warszawa 2005, s. 38.

WYMIAR

- **KONSUMPCJA**
(zdolność nabywania)
- **PRODUKCJA** (zaangażowanie w działania produkcyjne)
- **ZAANGAŻOWANIE POLITYCZNE**
- **INTERAKCJE SPOŁECZNE**
(poziom integracji w sieciach rodzinnych, przyjacielskich i wspólnotowych)

PROPONOWANE WSKAŹNIKI I PROGI

- Dochód netto na jednostkę konsumpcji niższy od połowy średniej
- Bezrobocie, upośledzenie, przedwczesna emerytura
- Niegłosowanie w ostatnich wyborach i brak przynależności do stowarzyszeń
- Brak jakiegokolwiek osoby, która mogłaby wysłuchać, pocieszyć i wspomóc w przypadku problemu

GRUPY WSKAŹNIKÓW WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

(Źródło: *Understanding Social Exclusion*, J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud (red.), Oxford University Press, Oxford 2002)

Główne wymiary wykluczenia społecznego

Wymiary, z których wyłączenie stanowi problem życiowy zarówno jednostki, rodziny i społeczeństwa:

- praca
- konsumpcja i dochody
- zabezpieczenie społeczne
- edukacja
- mieszkanie i otoczenie
- zdrowie
- więzi społeczne (wymiar kapitału społecznego)
- instytucje publiczne i dostęp do nich
- partycypacja w życiu politycznym (np. uczestnictwo w wyborach parlamentarnych, prezydenckich i samorządowych).

GRUPY ZAGROŻONE WYKLUCZENIEM (Narodowa Strategia Integracji Społecznej)

- dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych;
- dzieci wychowujące się poza rodziną;
- kobiety samotnie wychowujące dzieci;
- kobiety pozostające poza rynkiem pracy;
- ofiary patologii życia rodzinnego;
- osoby o niskich kwalifikacjach;
- osoby bezrobotne;
- żyjący w bardzo trudnych warunkach mieszkaniowych
- niepełnosprawni i chronicznie chorzy;
- osoby chorujące psychicznie;
- starsze osoby samotne;
- opuszczający zakłady karne;
- imigranci;
- osoby należące do romskiej mniejszości etnicznej.

Kategorie szczególnie zagrożone wykluczeniem

- Bezdomni
- Ubodzy
- Długotrwale bezrobotni
- Niepełnosprawni
- Kobiety
- Dzieci i młodzież
- Osoby starsze
- Uchodźcy
- Przedstawiciele mniejszości etnicznych

UBÓSTWO – aspekty definicyjne:

W *Leksykonie polityki społecznej* definiuje się **ubóstwo** (**nędzę, biedę, niedostatek**) jako sytuację „niezaspokojenia bądź zaspokojenia na niskim poziomie jednej, kilku lub wszystkich ogólnych i podstawowych potrzeb człowieka”

W zależności od sposobu identyfikowania ubogich można wyróżnić ubóstwo:

- **bezwzględne** (absolutne)
- **względne** (relatywne)
- **urzędowe** (oficjalne), rejestrowane przez administrację publiczną
- **ukryte** (nierejestrowane)

Nierówności, podziały społeczne oraz zróżnicowane doświadczanie ubóstwa...

RODZAJE LINII UBÓSTWA

(tzn. wartości granicznej oddzielającej ubogich od pozostałych)

- **linia ubóstwa bezwzględnego (absolutnego) -**
wyznaczana przez wyrażony w pieniądzu koszyk dóbr i usług zaspokajających niezbędne potrzeby gospodarstw domowych. Podstawowymi liniami stosowanymi w jego definiowaniu są: *minimum egzystencji* i *minimum socjalne*.
- **linia ubóstwa relatywnego (względego) –**
wartość realna tej linii zmienia się wraz z przeciętnym poziomem życia ludności w danym kraju, wyznacza się ją jako pewien procent mediany lub średnich wydatków (lub dochodów) gospodarstw domowych.
W badaniach EUROSTATU (*Biuro Statystyczne Krajów Unii Europejskiej*) przyjęto trzy granice (linie): **40%, 50% i 60%** przeciętnych wydatków na jedną osobę ekwiwalentną. Najczęściej stosowana jest granica na poziomie 50% średnich miesięcznych wydatków z ogółu gospodarstw domowych.
- **linia ubóstwa subiektywnego –**
wyznacza się ją na podstawie badań ankietowych, zadaje się w nich pytania dotyczące poziomu dochodów, jaki respondenci uważają za wystarczający do zaspokojenia podstawowych potrzeb, a także pyta się ich o ocenę własnej sytuacji materialnej. Istnieją dwie metody wyznaczania subiektywnych linii ubóstwa:
  - ✓ *metoda lejdeńska* (Leyden Poverty Line)
  - ✓ *metoda subiektywnej linii ubóstwa* (SLP).

Rozmiary ubóstwa

Rozmiary ubóstwa można określić podając, jaki jest jego **zasięg** (odnosi się do kategorii ilościowych) oraz **głębokość** (dotyczy kategorii wartościowych, inaczej pieniężnych).

- Zasięg ubóstwa obrazuje miernik nazywany *stopą ubóstwa (frakcją ubogich H)*, który wskazuje jaki procent ludności, rodzin, gospodarstw domowych żyje poniżej zdefiniowanej linii ubóstwa.
- Głębokość ubóstwa ukazuje, jak „daleko” ubodzy znajdują się od linii ubóstwa, czyli ile im do tej granicy brakuje. Najczęściej wykorzystywanym miernikiem głębokości ubóstwa jest *luka dochodowa (PG)*.

Zarówno wartość H , jak i PG są wyrażane w procentach, a ich mniejsze wartości świadczą o mniejszym zasięgu biedy oraz mniejszej jej głębokości.

RELACJA WYKLUCZENIE SPOŁECZNE – UBÓSTWO (J. Estvill)

- **UBÓSTWO** – postrzegane jest jako brak środków ujmowany w wymiarze statycznym, to pewnego rodzaju „fotografia” z życia w sytuacji niedoboru, jest ona przeciwstawna do dobrobytu;
- **WYKLUCZENIE** – ujmuje deprivację materialną z perspektywy dynamiki przyczyn jak i skutków, jest ono porównywane do „filmu”, ma mniej stygmatyzujący charakter od ubóstwa, odwołuje się do inkluzyjnego społeczeństwa.

Zjawisko wykluczenia ma szerszy zasięg niż ubóstwo.

WSPÓŁCZESNY WYMIAR UBÓSTWA I WYKLUCZENIA

- **KATEGORIA UBÓSTWA** używana jest raczej w polityce społecznej ograniczonej do zwalczania ubóstwa materialnego i pomagania ubogim;

- **KATEGORIA WYKLUCZENIA** (obejmującego nie tylko proces deprywacji podstawowych potrzeb, ale także kwestię partycypacji społecznej).

Jest ona odpowiednia dla **AKTYWNEJ POLITYKI SPOŁECZNEJ (APS)**, której cele dodatkowo obejmują szeroko pojmowaną **integrację społeczną** w zakresie:

- ✓ integracji obywatelskiej,
- ✓ mniejszego zróżnicowania pod względem materialnym,
- ✓ uszczelnienia systemu zabezpieczenia społecznego
- ✓ integracji międzyludzkiej.

Aby móc skutecznie przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu (APS) powinna być łączona z działaniami w ramach **AKTYWNEJ POLITYKI RYNKU PRACY (APRP)**, której jednym z celów jest **integracja zawodowa** kategorii defaworyzowanych na rynku pracy.

GENEZA I SENS AKTYWNEJ POLITYKI SPOŁECZNEJ (APS)

- Jednym z najważniejszych współczesnych kierunków w polityce społecznej krajów europejskich jest **APS** czyli system pozytywnych i negatywnych bodźców, adresowanych do niższych warstw społeczeństwa, które mają zniechęcać do życia ze świadczeń socjalnych i **zachęcać do aktywności zawodowej oraz odzyskania samodzielności ekonomicznej.**

CELE APS:

- **przewaga działań aktywizujących** nad działaniami osłonowymi, w ramach systemu pomocy społecznej proces zmian przebiega od zabezpieczania dochodów (gwarancji bezpieczeństwa socjalnego) do aktywizowania klientów (gwarancji partycypacji w życiu społecznym i ekonomicznym). *Dylemat „ryba czy wędka?”*
- **poprawa „zatrudnialności” obywateli z grup ryzyka** (tj. bardziej narażonych na problemy z pracą osiągnane przez edukację, szkolenia, rehabilitację, psycho- i socjoterapię, programy prozdrowotne). Również temu sprzyja zatrudnienie subsydiowane, chronione, socjalne w trzecim sektorze (gospodarka społeczna), jak też dostępność do usług opieki. *Kwestia „odbicia się od dna” czyli funkcja trampoliny.*
- **Ograniczanie bierności klientów pomocy społecznej , ich „wyuczonej bezradności”** oraz obowiązek uczestnictwa w programach reintegracji społecznej i zawodowej.
- Wsparcie ukierunkowane na usamodzielnienie klientów określane jako **„pomoc dla samopomocy”**.
- **„Od państwa opiekuńczego do opiekuńczego społeczeństwa”** czyli program „trzeciej drogi” A. Giddensa. Zgodny z zasadą pomocniczości i ideą aktywnego społeczeństwa obywatelskiego („praca zamiast zasiłków”).

WYMIARY APS W POLSCE:

- Kontrakt socjalny
- Zatrudnienie socjalne
- Spółdzielnie socjalne
- Promocja zatrudnienia
- Działalność pożytku publicznego i wolontariat

AKTUALNE IDEE EUROPEJSKIEJ POLITYKI SPOŁECZNEJ

- Idea decentralizacji i wzrost znaczenia samorządów lokalnych;
- Zasada pomocniczości państwa i wzrost znaczenia sektora obywatelskiego;
- Uznanie podmiotowości wspólnot lokalnych, znaczenia więzi dla budowania kapitału społecznego;
- Utrzymywanie równowagi finansów publicznych i ograniczenie redystrybucyjnej funkcji programów socjalnych;
- Znaczenie negocjacji zbiorowych i dialogu obywatelskiego

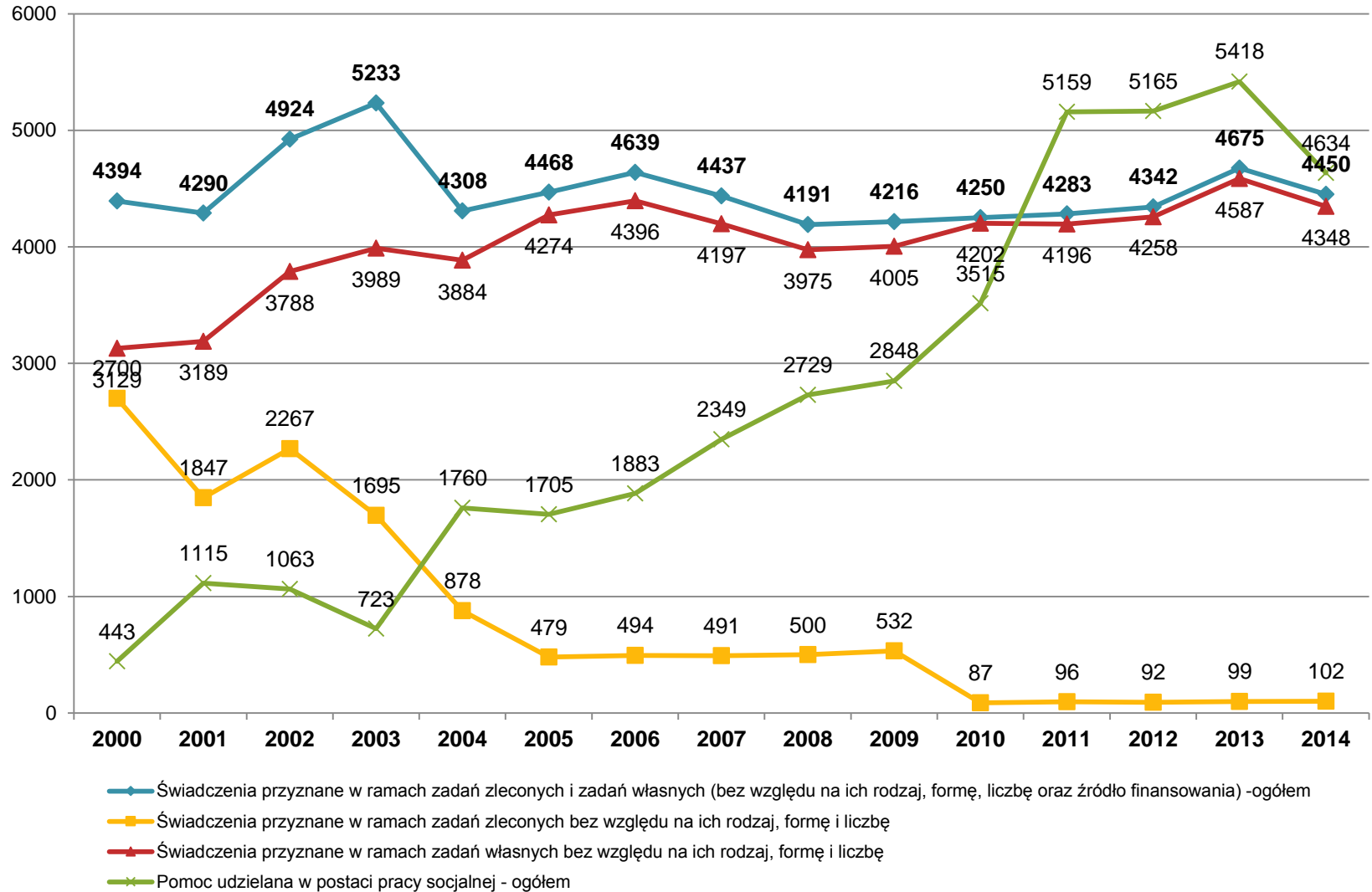
AKTUALNE IDEE EUROPEJSKIEJ POLITYKI SPOŁECZNEJ – c.d.

- Rola edukacji jako instrumentu inwestowania w kapitał ludzki i budowania „społeczeństwa opartego na wiedzy”;
- Znaczenie sektora ekonomii społecznej, zatrudnienia socjalnego i zatrudnienia subsydiowanego dla realizacji polityki pełnego zatrudnienia;
- Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu poprzez pomoc w podjęciu pracy lub udział w programach integracyjnych (reintegracyjnych);
- Dowartościowanie wolontariatu;
- Działania aktywizujące nie tylko pojedynczych klientów, również całe społeczności lokalne (metoda pracy środowiskowej).

Ubóstwo i wykluczenie społeczne jako zagrożenie dla osób, rodzin i społeczeństwa:

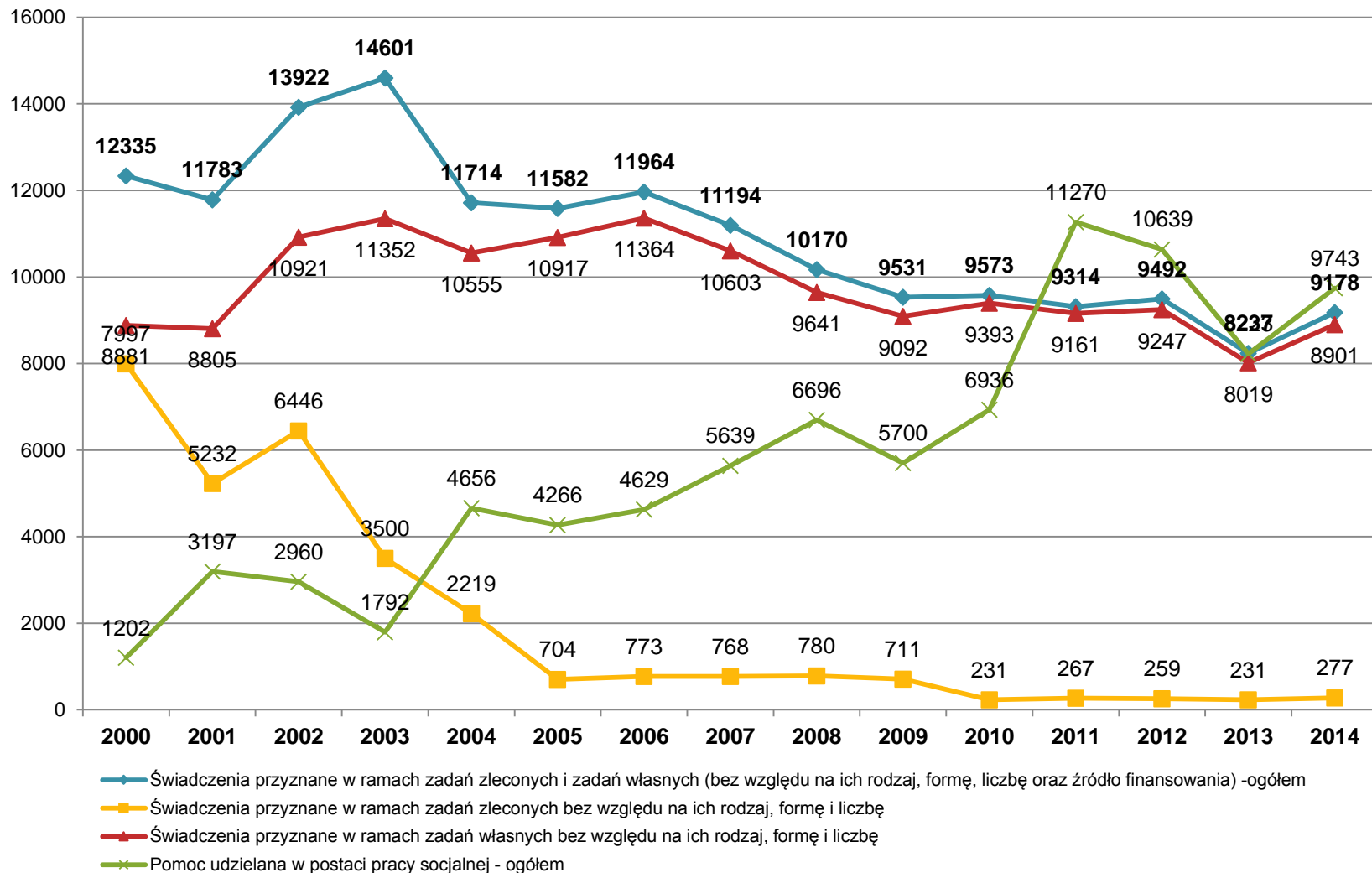
- **doświadczenie deprivacji materialnej**, w tym: ograniczenia budżetowe (brak oszczędności, regularne zadłużenie, brak stałego źródła dochodu); nieterminowe opłaty (np. czynszu, zaleganie z innymi rachunkami); ograniczenia konsumpcji (ubrania, wypoczynek wakacyjny, spożywanie ciepłego posiłku, mięsa i in.); trudności mieszkaniowe (brak lokalu lub jego przeludnienie, brak łazienki i in.)
- **występowanie różnych problemów (długotrwałe bezrobocie, niepełnosprawność)**
- **socjalizacja dzieci i młodzieży w tzw. kulturze ubóstwa**
- **międzygeneracyjne dziedziczenie ubóstwa i wzorca „bycia na garnuszku pomocy społecznej”**
- **dysfunkcjonalność rodzin** (w tym problem niezaradności opiekuńczo-wychowawczej)
- **patologie życia rodzinnego** (alkoholizm, przemoc w rodzinie i in.)
- **niski poziom kapitału ludzkiego i kapitału społecznego**
- **osłabienie lub względny zanik więzi społecznych**
- **kryzys zaufania i solidarności społecznej**
- **niechęć do włączania się w sprawy społeczności lokalnej i rozwiązywanie jej problemów**
- **brak uczestnictwa w wyborach i in.**
- **dezorganizacja życia społecznego**
- **występowanie nierówności i podziałów społecznych, formowanie się *underclass* w Polsce**

Rysunek 1. Dynamika rzeczywistej liczby rodzin objętych pomocą MOPS w Rzeszowie w latach 2000 – 2014

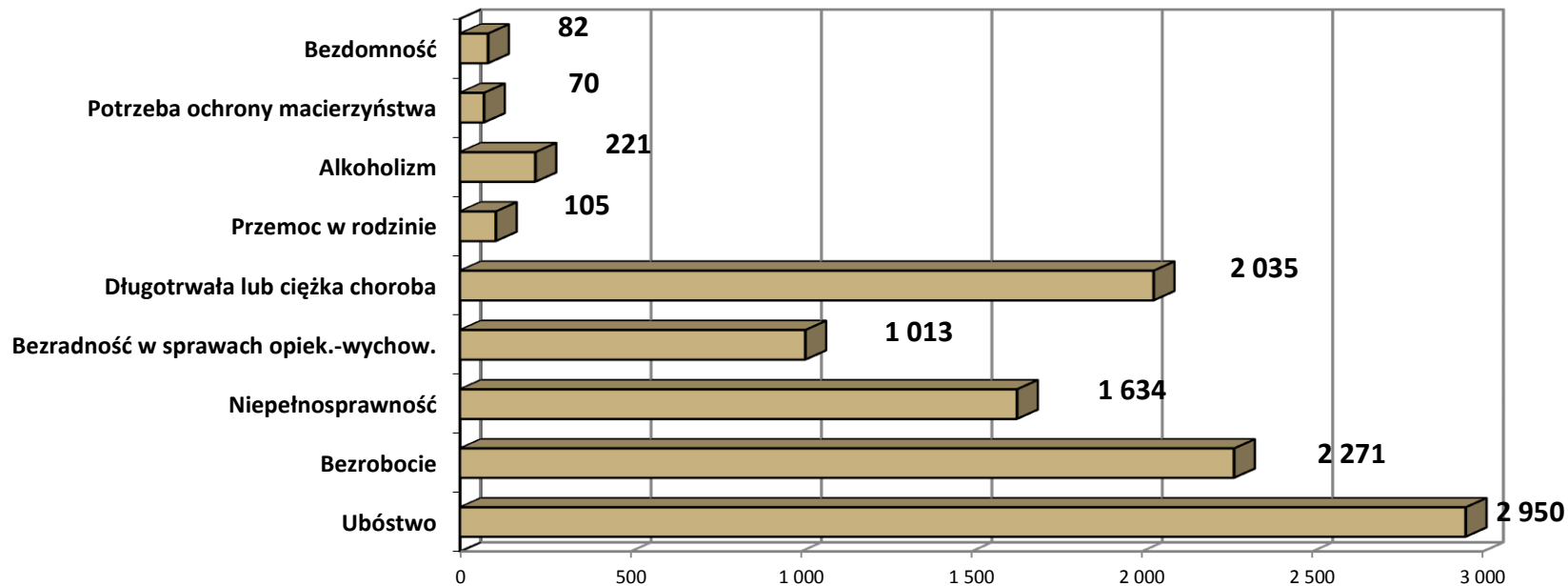
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Sprawozdań MOPS w Rzeszowie z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniędzy, w naturze i usługach (Dział 3) w latach 2000 – 2014

Rysunek 2. Dynamika rzeczywistej liczby osób w rodzinach objętych pomocą MOPS w Rzeszowie w latach 2000 – 2014

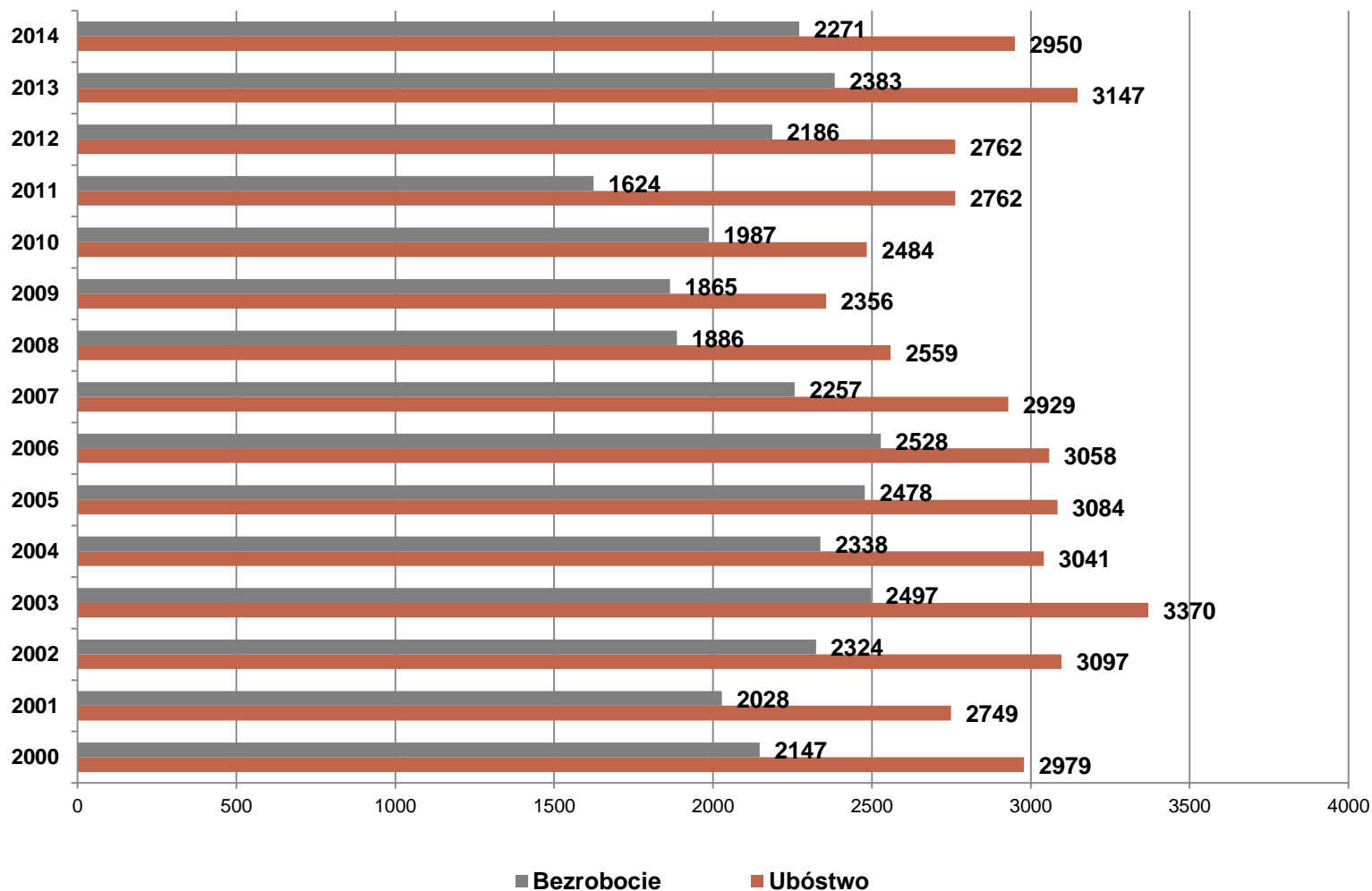
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Sprawozdań MOPS w Rzeszowie z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 3) w latach 2000 – 2014

Rysunek 3. Ogólna liczba rodzin, którym MOPS w Rzeszowie udzielił wsparcia w 2014 roku według powodów przyznania pomocy

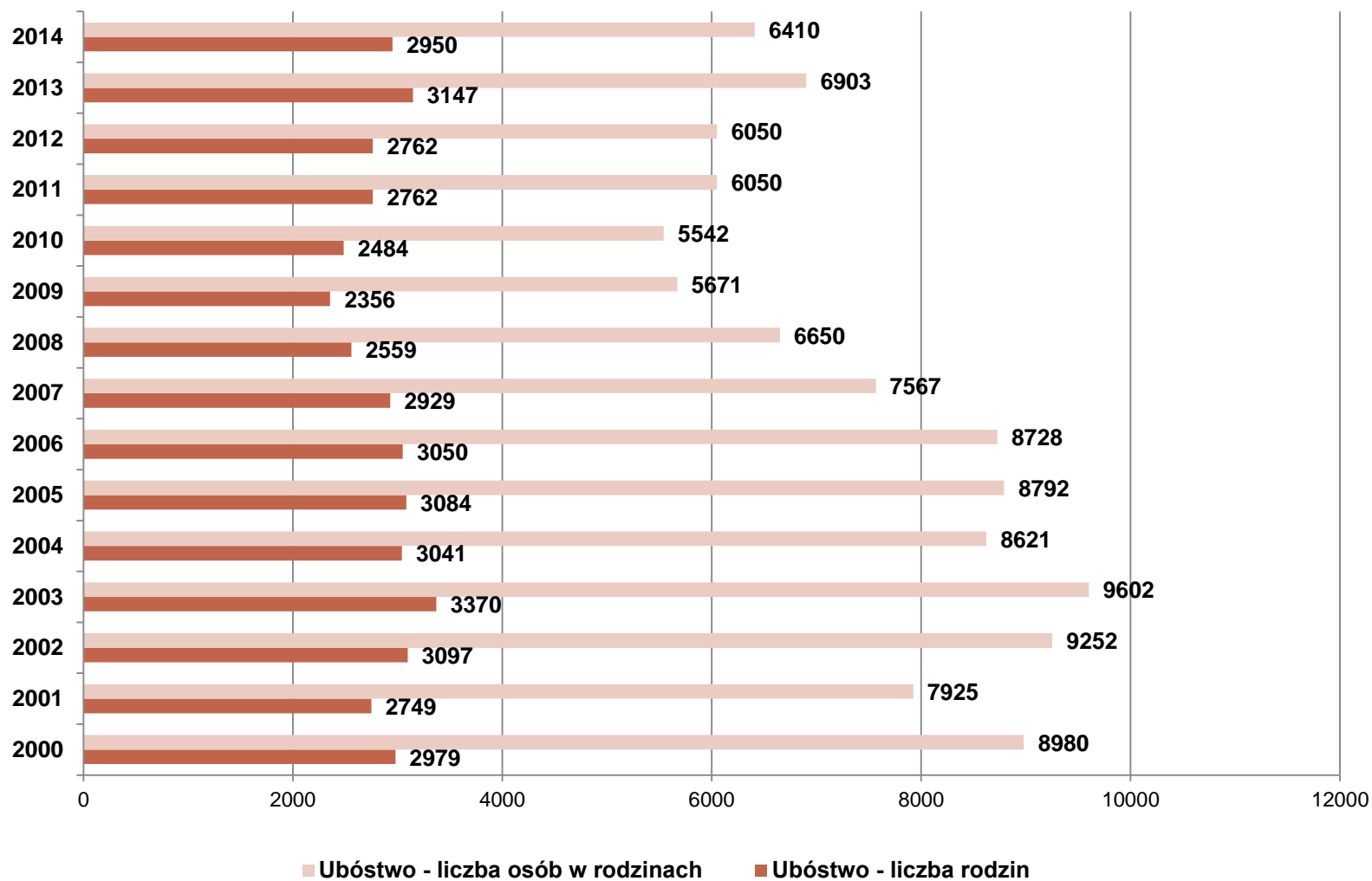
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Sprawozdania rocznego MOPS w Rzeszowie z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 4) . stan na 31XII 2014 r.

Rysunek 4. Dynamika liczby rodzin objętych pomocą przez MOPS w Rzeszowie w latach 2000 - 2014 według 2 najważniejszych powodów: ubóstwa i bezrobocia

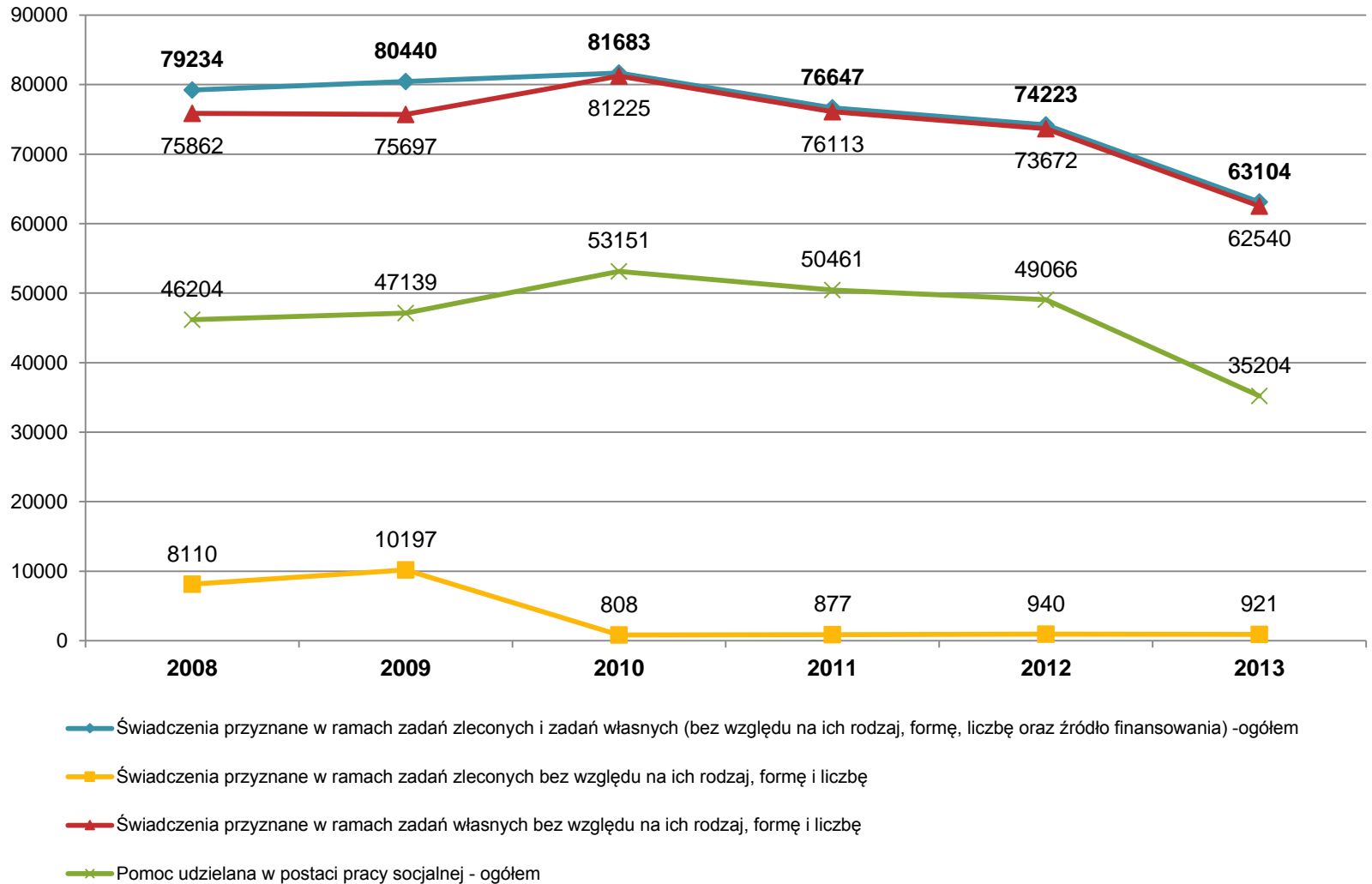
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Sprawozdań rocznych MOPS w Rzeszowie z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 4) w latach 2000–2014.

Rysunek 5. Dynamika liczby rodzin i osób w rodzinach wspieranych przez MOPS w Rzeszowie z powodu ubóstwa w latach 2000 – 2014

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Sprawozdań rocznych MOPS w Rzeszowie z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 4) w latach 2000 – 2014.

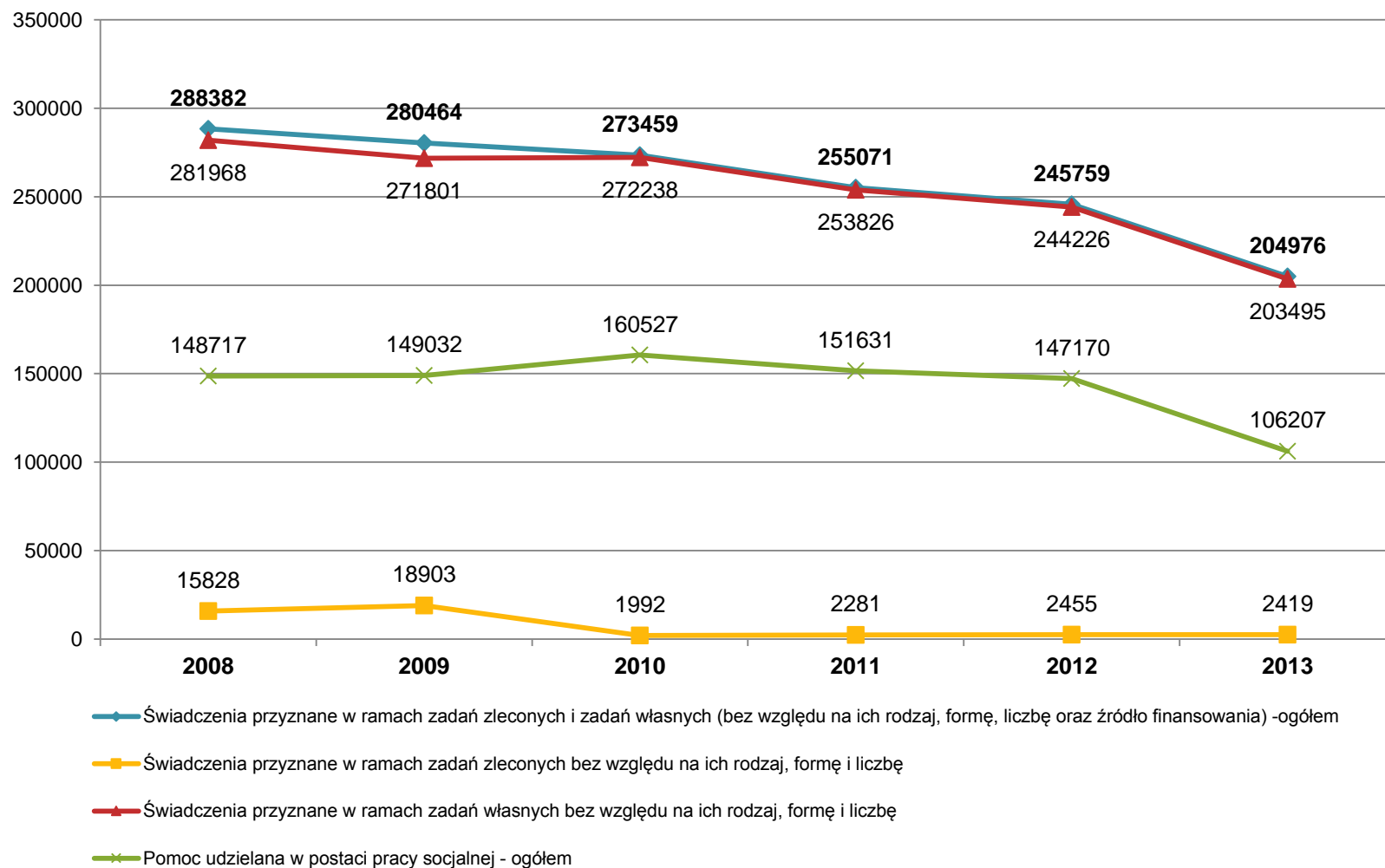
Rysunek 6. Dynamika rzeczywistej liczby rodzin objętych pomocą OPS w WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Danych z Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego ze Sprawozdań OPS z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 3) w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013

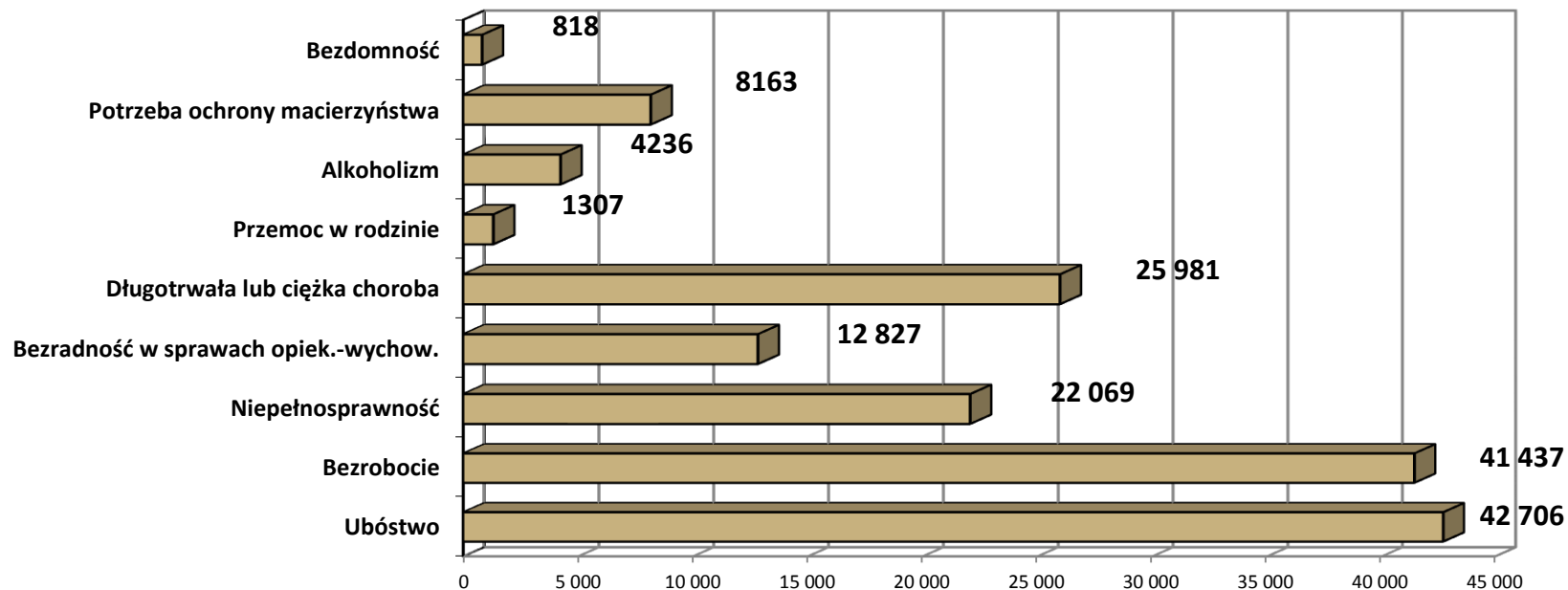

Rysunek 7. Dynamika rzeczywistej liczby osób w rodzinach objętych pomocą OPS w WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013 r.

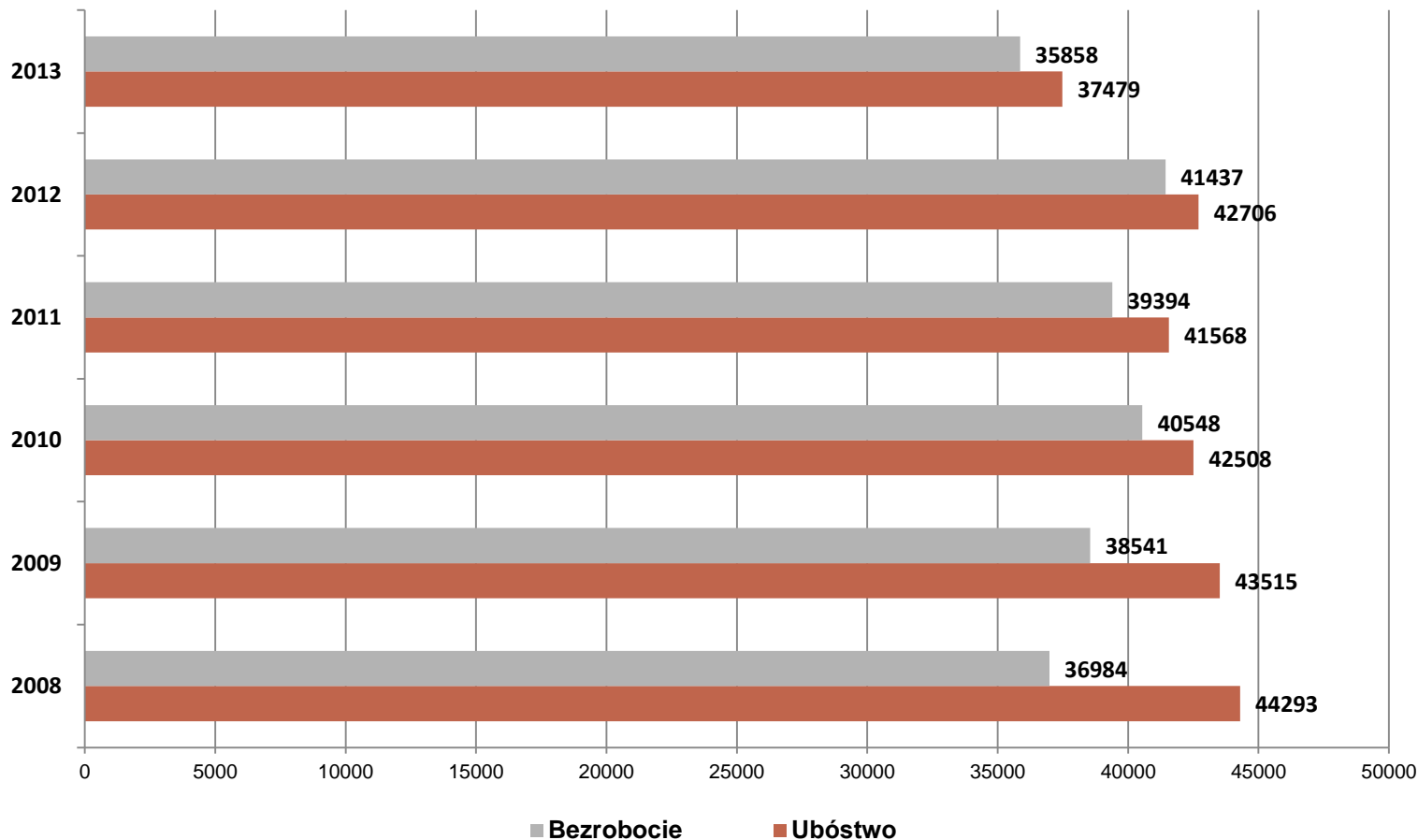
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Danych z Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego ze Sprawozdań OPS z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 3) w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013

**Rysunek 8. Ogólna liczba rodzin w WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM ,
którym OPS udzielił wsparcia w 2012 r. (według powodów przyznania pomocy)**

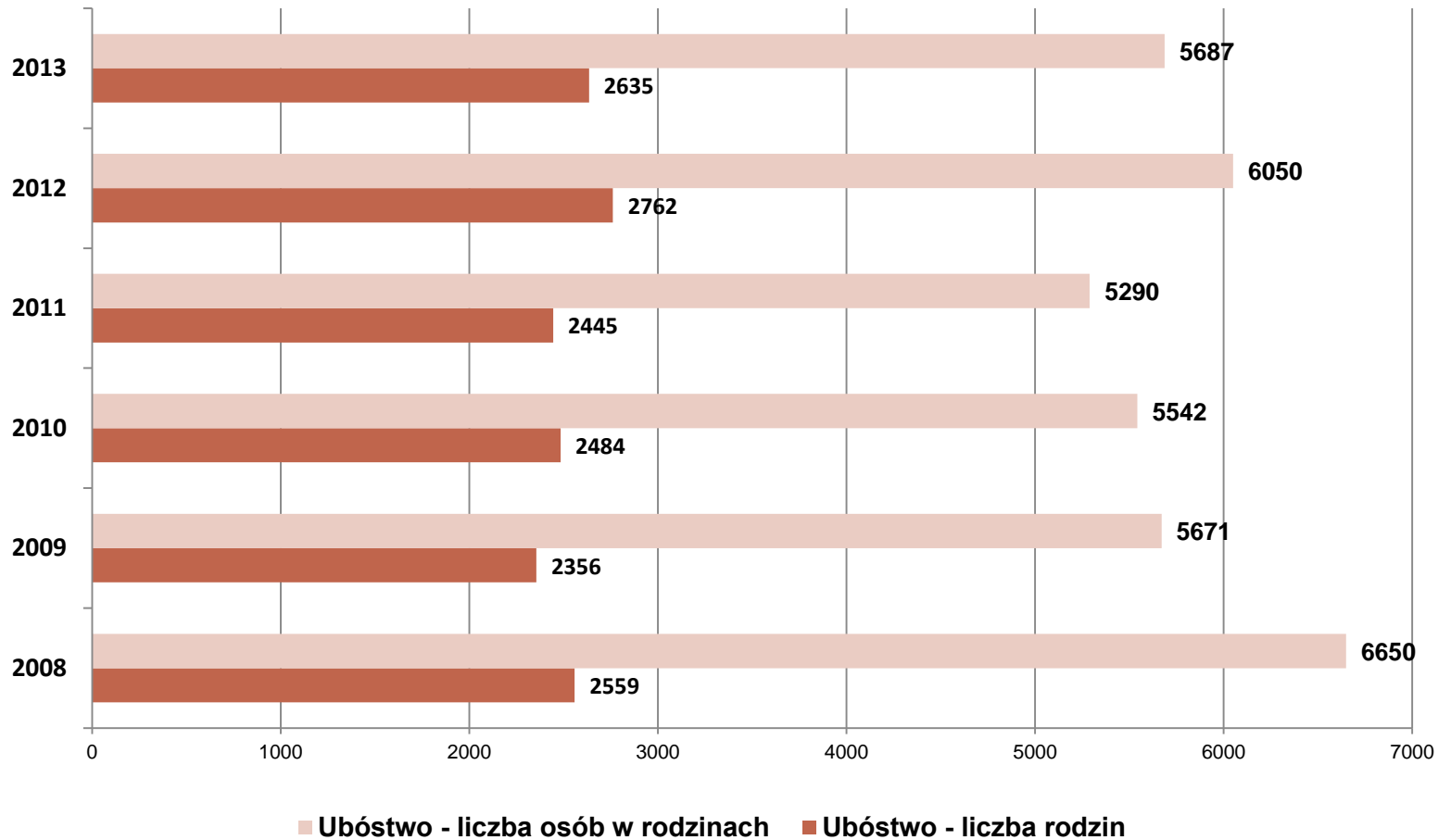
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Danych z Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego ze Sprawozdań OPS z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 4) - stan na 31XII 2012 r.

Rysunek 9. Dynamika liczby rodzin objętych pomocą przez OPS w WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013 (według 2 najważniejszych powodów: ubóstwa i bezrobocia)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Danych z Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego ze Sprawozdań OPS z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 4) w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013

Rysunek 10. Dynamika liczby rodzin i osób w rodzinach wspieranych przez OPS w WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM z powodu ubóstwa w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Danych z Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego ze Sprawozdań OPS z udzielonych świadczeń pomocy społecznej – pieniężnych, w naturze i usługach (Dział 4) w latach 2008 – 2012 i w I półroczu 2013

Wybrane działania na rzecz wsparcia osób i rodzin wykluczonych oraz rozwoju społeczności lokalnej

- **Empowerment** (upodmiotowienie) wykluczonych społecznie, ukierunkowane na ich samozaradność, pewność siebie i zdolność do działania na rzecz dobra jednostkowego i zbiorowego.
- **Animacja społeczna** w społeczności lokalnej
- Inwestowanie w **kapitał ludzki** m.in. wykluczonych społecznie
- **Współpraca międzyinstytucjonalna** sfery pomocy i integracji społecznej oraz sfery rynku pracy na rzecz osób i rodzin wykluczonych, także podejmowanie współdziałania z sektorem III
- Oddolne budowanie **społeczeństwa obywatelskiego**, a źródłem zasobów **kapitał społeczny – jego wymiary** (Źródło: H. Kotarski, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2013, s. 31):
  1. **Uczestnictwo organizacyjne i jego zróżnicowanie**
  2. **Zaufanie i solidarność**
  3. **Chęć do współdziałania społecznego**
  4. **Informacja i komunikacja**
  5. **Sieci społeczne**
  6. **Poczucie podmiotowości**
oraz tzw. **brudny kapitał społeczny**
- **Tworzenie partnerstw lokalnych** w celu rozwiązywania problemów społecznych i inne...

Współczesne wyzwania polityki społecznej

Aktualnie polityka społeczna skupia się na działaniach publicznych i niepublicznych podejmowanych na rzecz jednostek i grup, aby móc zapewnić:

- **wspieranie grup ekonomicznie najuboższych** (np. przez: zwolnienia podatkowe, płace minimalne, różnego typu zasiłki, pomoc społeczną)
- **wyrównywanie szans w dostępie do dóbr i usług** (np. przez: stypendia, zasiłki rodzinne, kształcenie w systemie publicznym itd.)
- **równouprawnienie**, a więc brak dyskryminacji
- **asekurację ryzyk życiowych** poprzez system ubezpieczeń społecznych (np. Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) oraz fundusze celowe (np. Fundusz Pracy)

Powyższe działania podejmowane w ramach współczesnej polityki społecznej mają dodatkowo służyć **wyrównywaniu szans życiowych osób i rodzin zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym**, które w obecnych czasach są bardzo ważnymi problemami społecznymi.

Współczesna polityka społeczna oparta jest na koncepcji europejskiego modelu społecznego i sprowadza się ona głównie do **walki z wykluczeniem z rynku pracy i przeciwdziałania głębokiej deprywacji** - jej najważniejsze cele to: integracja społeczna oraz integracja zawodowa wykluczonych.

4 5 2007

6 6 2007

5 6 2007

5 6 2007

5 6 2007

6 6 2007

6 6 2007

Bardzo dziękuję...